

بررسی مسئله فقهی تجسس (کتاب)

نویسنده خلاصه: محمود صادقی
نویسنده کتاب: رضا مظفری

چکیده

بررسی مسئله فقهی تجسس، کتابی در حوزه فقه اجتماعی، اثر رضا مظفری است. نویسنده در این کتاب، تجسس با انگیزه‌های عقلایی و غیرعقلایی را از دیدگاه فقهی بررسی کرده است. وی با مقدم کردن ادله و جوب حفظ نظام بر ادله حرمت تجسس، و نیز با استناد به آیات، روایات و سیره معصومان، انجام تجسس برای حفظ نظام اسلامی را واجب می‌داند. به باور او، در مواردی که انجام تجسس ضرورت نداشته باشد (مصالح تحسینی)، ادله حرمت تجسس ساقط نمی‌شود و تجسس کردن حرام است. مؤلف بخش پایانی کتاب، کارکرد اجتماعی تجسس را در سیره معصومان و نظام جمهوری اسلامی با محوریت منافع عمومی تبیین کرده، از شبهات نقض آزادی اجتماعی، پاسخ می‌دهد.

معرفی و ساختار کتاب

بررسی مسئله فقهی تجسس، کتاب رضا مظفری در حوزه فقه اجتماعی است که انتشارات میراث ماندگار در سال ۱۳۹۴ ش در ۲۸۸ صفحه منتشر کرده است. مباحث کتاب در سه بخش اصلی سامان یافته است. فهرست مطالب و مقدمه در ابتدا، و کتابنامه در انتهای اثر قرار دارد.

فصل اول، به مفاهیم و کلیات اختصاص دارد. در این فصل واژگان مرتبط با تجسس، مانند استخبار، جاسوس و تفتیش، با استناد به کتاب‌های لغوی، فقهی و تفسیری مفهوم‌شناسی شده، شباهت‌ها و تفاوت‌های این واژگان بررسی می‌شود (ص ۱۲-۴۷). مؤلف تجسس را به کنجکاوی در امور پنهانی دیگران (از جمله شامل اموال افراد) تعریف می‌کند (ص ۳۰-۳۱). پیشینه و آسیب‌شناسی تجسس در اخلاق فردی و اجتماعی، و ذکر ابواب فقهی مرتبط با تجسس از مباحث دیگر این بخش است (ص ۵۱-۸۲).

در بخش دوم که بخش اصلی کتاب به‌شمار می‌آید، نویسنده در سه فصل تجسس با انگیزه‌های عقلایی و غیرعقلایی را از دیدگاه فقهی بررسی و نقد می‌کند. در بخش سوم نیز سه مسئله مرتبط با تجسس بررسی شده است: ۱. تجسس با انگیزه حفظ مصالح اجتماعی و اخلاقی، ۲. تجسس و نقض آزادی‌های فردی و اجتماعی، و ۳. نقش تجسس در حفظ و تقویت نظام جمهوری اسلامی.

جواز تجسس به جهت حفظ نظام اسلامی

مظفری در بخش دوم کتاب، فصل نخست را به بررسی تراحم حرمت تجسس و وجوب حفظ نظام (به معنای جامعه و مجتمع اسلامی) اختصاص داده است (ص ۹۴-۹۷). وی در این تراحم، ملاک وجوب حفظ نظام اسلامی را بر ملاک حرمت تجسس مقدم می‌دارد. وی در توضیح این مسئله، دیدگاه فقیهانی را که حفظ نظام را واجب دانسته‌اند (مانند شیخ طوسی، علامه حلی، شهید اول و امام خمینی) بیان کرده است (ص ۱۰۰-۱۰۲). او برای

جایزدانستن تجسسی که به منظور حفظ نظام انجام می‌شود، دلایل فقهی زیر را بررسی کرده است:

ادله وجوب حفظ نظام
اولین دلیلی که نویسنده بر اساس آن تجسس را جایز دانسته، ادله‌ای است که بر اساس آن حفظ نظام واجب است. این دلایل عبارت‌اند از:

آیه ۶۰ سوره انفال؛ این آیه به صراحت بر لزوم آمادگی برای حفظ جامعه اسلامی از هجوم دشمنان دلالت دارد (ص ۱۰۳).

روایات؛ مظفری با بررسی چهار روایت، حفظ نظام اسلامی را یکی از مهم‌ترین واجبات دانسته، فراهم کردن مقدمات آن را نیز واجب می‌شمارد. به گفته او، بررسی وضعیت دشمن از نظر نیروی انسانی، تجهیزات جنگی و برنامه‌های آنان از مقدمات مهم حفظ نظام محسوب می‌شود (ص ۱۰۷).

ادله وجوب مراقبت از نظام در برابر فعالیت‌های دشمن
دلیل دیگری که مظفری برای جواز تجسس به آن استناد کرده، ادله وجوب مراقبت از نظام در برابر فعالیت‌های دشمنان و جاسوسان است. البته او توضیحی درباره تفاوت این دلیل با دلیل پیشین ارائه نداده است. نویسنده ادله وجوب مراقبت از نظام در برابر فعالیت‌های دشمنان را چنین برشمرده است:

آیه ۴ سوره منافقون؛ به گزارش نویسنده، این آیه به منظور حفظ نظام اسلامی و جلوگیری از توطئه‌های منافقان نازل شده است؛ چنان‌که برخی مسلمانان در زمان پیامبر(ص) به صورت مخفیانه اطلاعاتی را از فعالیت‌های منافقان به پیامبر می‌رساندند (ص ۱۰۸).
روایات؛ نویسنده با بررسی چهار روایت، استدلال می‌کند که حفظ نظام اسلامی در برابر دسیسه‌های منافقان و دشمنان واجب است. او یکی از راه‌های حفظ نظام را نفوذ در جلسات محرمانه مخالفان و کشف نقشه‌های آنان برشمرده، چنین نفوذی را تنها با استفاده از نیروهای جاسوسی و ابزارهای تجسسی ممکن می‌داند (ص ۱۱۲).

سیره
نویسنده برای جایزدانستن تجسس برای حفظ نظام، به سیره معصومان استناد کرده است. وی سیره را در دو بخش زیر بررسی کرده است:

سیره معصومان در جنگ‌ها؛ مظفری با استناد به بیست گزارش تاریخی از سیره پیامبر(ص) و امام علی(ع)، تجسس را به عنوان ابزاری مشروع در جنگ‌ها معرفی می‌کند (ص ۱۲۴-۱۲۷).

سیره معصومان در ارزیابی عملکرد کارگزاران؛ نگارنده با استناد به ۸ روایت، نشان می‌دهد که پیامبر(ص) و امام علی(ع) برای نظارت بر عملکرد کارگزاران خود از جاسوسان استفاده می‌کردند (ص ۱۳۸-۱۴۶).

عدم جواز تجسس در مصالح تحسینی
به گفته مؤلف، برخی تجسس‌ها برای نیازمندی‌های اجتماعی (مصالح تحسینی و تکمیلی) انجام می‌گیرند، اما برای حفظ نظام، ضروری نیستند، مانند انجام تجسس به منظور شناسایی عوامل رضایت و نارضایتی مردم، یا آگاهی از شایستگی‌ها و معایب مردم

و نظارت بر رفتار و گفتار آنان (ص ۱۴۷). وی در ادامه، ادله جواز چنین تجسسی را بررسی کرده است:

آیه ۱۲ سوره مائده؛ به نظر نویسنده، تعبیر «نقیب» در این آیه به افرادی از بنی اسرائیل اشاره دارد که احوال و رفتار مردم را به پیامبران گزارش می‌کردند (ص ۱۵۰). روایات؛ به گفته مظفری، دو دسته از روایات بر جواز تجسس در مصالح تحسینی دلالت دارد: الف. روایاتی که بر نصب جاسوسان در غیر جنگ‌ها دلالت دارد. ب. روایاتی که بر اساس آنها به دست آوردن اطلاعات از وضعیت عمومی جامعه (شامل کاستی‌ها و نیازهای مردم در حوزه‌های مختلف) ضرورت دارد. نویسنده معتقد است، اگرچه ادله حرمت تجسس در مقام تراحم با مصالح ملزمه‌ای چون «حفظ نظام» از فعلیت ساقط می‌شوند، اما ادله مصالح تحسینی از چنان ضرورتی برخوردار نیستند که بر ادله حرمت تجسس مقدم شوند (ص ۱۵۹).

ادله حرمت تجسس با انگیزه‌های فاسد و غیرعقلایی
نویسنده در فصل دیگر از بخش دوم کتاب، ادله حرمت تجسس با انگیزه‌های غیرعقلایی را بررسی کرده است. او برای این منظور به سه آیه (ص ۱۶۰-۱۷۰)، هشت روایت (ص ۱۷۱-۱۷۷)، اجماع (ص ۱۷۸-۱۹۵) و عقل (ص ۱۹۶) استناد کرده است. وی در فصل سوم از این بخش کتاب، اقوال فقیهان درباره تجسس را که در ابواب مختلف فقهی بیان گردیده، بررسی کرده است (ص ۱۹۷-۲۱۸). او در نهایت به این نتیجه رسیده است که اجماع ذکرشده در بیان فقیهان، اجماع مدرکی است و برای اثبات حرمت تجسس، می‌توان به ادله قرآنی و روایی بسنده کرد (ص ۲۲۲).

کارکرد اجتماعی تجسس از سیره معصومان تا نظام جمهوری اسلامی
نگارنده در بخش سوم کتاب، ابتدا به بررسی نمونه‌هایی از تجسس می‌پردازد که از سیره برخی معصومان نقل شده است و این اقدامات را با انگیزه حفظ منافع عمومی و ارزش‌های اخلاقی برتر توجیه می‌کند (ص ۲۳۶-۲۴۳). او در ادامه از ناسازگاری مداخله حکومت در حریم خصوصی افراد با آزادی‌های افراد، پاسخ می‌دهد (ص ۲۴۴-۲۴۵) و نقش تجسس در حفظ و پیشرفت جمهوری اسلامی را بیان می‌کند (ص ۲۴۶-۲۴۷).